

ABDULG'OZIY BAHODIRXONNING SHAJARAYI TURK ASARIDAGI ETNONIMLARNING LISONIY TADQIQI

N.F.Berdiyeva¹

Mas'ul muallif: Berdiyeva Nozima Furqat qizi, Navoiy davlat universiteti "Tillar" fakulteti "O'zbek tili va adabiyoti" yo'nalishi magistranti.

Accepted: 08 Avgust 2026
Published: 08 Avgust 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Berdiyeva, N. F. ABDULG'OZIY BAHODIRXONNING SHAJARAYI TURK ASARIDAGI ETNONIMLARNING LISONIY TADQIQI / N. F. Berdiyeva // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 7, № 1. — B. 107–112.

1. Navoiy davlat universiteti "Tillar" fakulteti "O'zbek tili va adabiyoti" yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada XVII asr tarixchisi va davlat arbobi Abdulg'oziy Bahodirxon tomonidan yaratilgan "Shajarayi turk" asarida uchraydigan etnonimlarning lisoniy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarda keltirilgan turkiy qabila va elatlar nomlari tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganilib, ularning shakllanishi, semantik ma'nosi hamda tarixiy rivojlanish jarayoni yoritib beriladi. Tadqiqot davomida etnonimlarning morfologik tuzilishi, fonetik o'zgarishlari va leksik-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, etnonimlarning turkiy xalqlar tarixini o'rganishdagi ahamiyati ham alohida ko'rsatib o'tiladi. Maqolada Shajarayi turk asarida uchraydigan turk, o'g'uz, qipchoq, qangli, nayman kabi etnonimlar misol sifatida ko'rib chiqilib, ularning til tizimidagi o'rni hamda tarixiy manbalardagi qo'llanishi izohlanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, etnonimlar nafaqat tarixiy-etnografik ma'lumotlarni aks ettiradi, balki turkiy tillarning rivojlanish jarayoni, xalqning kelib chiqishi va qabilaviy tuzilishini o'rganishda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli Shajarayi turk asaridagi etnonimlarni lingvistik jihatdan o'rganish turkiy xalqlar til tarixi va etnolingvistikasini tadqiq etishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Etnonim, lisoniy tahlil, turkiy xalqlar, Abdulg'oziy Bahodirxon, Shajarayi turk, etnolingvistika, qabila nomlari, turkiy til tarixi, genealogiya.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЭТНОНИМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ АБДУЛГОЗИЯ БАХАДИРХОНА «ШАДЖАРАИ ТУРК»

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ лингвистических особенностей этнонимов, встречающихся в произведении XVII века, созданном историком и государственным деятелем Абдулг'озием Бахадирхоном, «Шаджараи Турк». Имена тюркских племён и родов, представленные в произведении, исследуются с точки зрения языкознания: рассматривается их образование, семантическое значение и исторический процесс развития. В ходе исследования анализируются морфологическая структура этнонимов, фонетические изменения и лексикосемантические особенности. Особое внимание уделяется значению этнонимов для изучения истории тюркских народов. В статье этнонимы, встречающиеся в «Шаджараи Турк», такие как турк, огуз, кипчак, кангли, найман, рассматриваются в качестве примеров, их роль в языковой системе и использование в исторических источниках объясняются. Результаты исследования показывают, что этнонимы не только отражают историко-этнографические данные, но и служат важным источником для изучения развития тюркских языков, происхождения народов и племенной структуры. Таким образом, лингвистическое изучение этнонимов в «Шаджараи Турк» имеет важное научное значение для исследования истории тюркских народов и этнолингвистики.

Ключевые слова: Этноним, лингвистический анализ, тюркские народы, Абдулг'озий Бахадирхон, Шаджараи Турк, этнолингвистика, названия племён, история тюркских языков, генеалогия.

LINGUISTIC STUDY OF ETHNONYMS IN ABDULG'OZIY BAHODIRXON'S SHAJARAYI TURK

Abstract. This article presents a scientific analysis of the linguistic features of ethnonyms found in the 17th-century work *Shajarayi Turk*, created by the historian and statesman Abdulg'oziy Bahodirxon. The names of Turkic tribes and clans presented in the work are studied from a linguistic perspective, examining their formation, semantic meaning, and historical development. The research analyzes the morphological structure of ethnonyms, phonetic changes, and lexical-semantic characteristics. Special attention is given to the significance of ethnonyms for studying the history of Turkic peoples. In the article, ethnonyms occurring in *Shajarayi Turk*, such as Turk, O'g'uz, Qipchoq, Qangli, and Nayman, are considered as examples, with their roles in the language system and usage in historical sources explained. The research results show that ethnonyms not only reflect historical and ethnographic data but also serve as an important source for studying the development of Turkic languages, the origins of peoples, and tribal structures. Therefore, the linguistic study of ethnonyms in *Shajarayi Turk* holds significant scientific value for

researching the history and ethnolinguistics of Turkic peoples.

Keywords: Ethnonym, linguistic analysis, Turkic peoples, Abdulg'oziy Bahodirxon, Shajarayi Turk, ethnolinguistics, tribal names, history of Turkic languages, genealogy.

Kirish. XVII asr Markaziy Osiyo tarixiy-adabiy merosida muhim o'rin egallagan asarlardan biri - Abdulg'oziy Bahodirxon tomonidan yaratilgan "Shajarayi turk" asaridir. Mazkur asar turkiy xalqlarning kelib chiqishi, qabilalar tarixi, sulolalar nasabi va siyosiy voqealarini bayon etuvchi muhim tarixiy manbalardan biri hisoblanadi. Asarda turkiy xalqlarning genealogiyasi, ularning o'zaro aloqalari hamda turli davrlarda shakllangan qabilaviy tuzilmalar haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Shu sababli Shajarayi turk nafaqat tarixshunoslik, balki tilshunoslik, etnografiya va etnolingvistika fanlari uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Asarda uchraydigan etnonimlar - ya'ni xalq, qabila yoki etnik guruh nomlari - turkiy xalqlarning tarixiy shakllanishi va ijtimoiy taraqqiyotini o'rganishda muhim ahamiyatga ega. Etnonimlar ko'pincha xalqning kelib chiqishi, yashash hududi, madaniyati yoki ijtimoiy tuzilishi bilan bog'liq bo'lgan ma'lumotlarni o'zida aks ettiradi. Shu bois etnonimlarni lisoniy jihatdan o'rganish orqali nafaqat til tizimidagi leksik birliklarning shakllanishi, balki xalqning tarixiy taraqqiyot jarayonini ham aniqlash mumkin. Tilshunoslikda etnonimlar onomastika bo'limining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular orqali tilning tarixiy rivojlanish bosqichlari ham o'rganiladi.

Shajarayi turk asarida turk, o'g'uz, qipchoq, qangli, nayman, qarluq kabi ko'plab etnonimlar uchraydi. Bu etnonimlar asarda nafaqat tarixiy voqealarni bayon qilish vositasi sifatida, balki turli qabila va elatlar o'rtasidagi genealogik aloqalarni ko'rsatish maqsadida ham qo'llanilgan. Ushbu nomlarning lisoniy tahlili turkiy tillarning tarixiy fonetikasi, morfologiyasi va leksik tizimi haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon beradi. Ayniqsa, etnonimlarning fonetik shakllanishi, morfologik tuzilishi hamda semantik xususiyatlarini o'rganish turkiy tillarning qadimgi qatlamlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi - Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlarni lingvistik jihatdan tahlil qilish, ularning morfologik, fonetik va semantik xususiyatlarini aniqlash hamda turkiy xalqlar tarixini o'rganishdagi ahamiyatini ko'rsatishdan iborat. Tadqiqot jarayonida asarda uchraydigan etnonimlarning kelib chiqishi, ularning tarixiy manbalardagi qo'llanishi hamda zamonaviy turkiy tillar bilan aloqadorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, etnonimlarning til tizimidagi o'rni va ularning etnolingvistik jihatdan o'rganilishining ilmiy ahamiyati ham yoritiladi.

Bugungi kunda etnonimlarni lingvistik jihatdan tadqiq etish tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki etnonimlar orqali xalqning tarixiy xotirasi, madaniyati va etnik o'ziga xosligi namoyon bo'ladi. Shu jihatdan qaraganda, Shajarayi turk asaridagi etnonimlarni o'rganish turkiy xalqlarning tarixiy ildizlari, ularning til va madaniyat taraqqiyoti haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi [1-4].

Adabiyotlar tahlili. Mazkur ilmiy maqolada foydalanilgan 10 ta adabiyot Abdulg'oziy Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarini lisoniy, tarixiy va etnografik jihatdan o'rganishga xizmat qiluvchi manbalarni o'z ichiga oladi. Tahlil natijasida ular bir nechta ilmiy yo'nalishlar bo'yicha ajratib ko'riladi: lingvistik, tarixiy, semantik va etnografik jihatlar.

Lingvistik va morfologik tahlilga bag'ishlangan manbalar Abduvaliyeva (2025) va Boymurodova (2025) bo'lib, ular asarda uchraydigan etnonimlarning grammatik tuzilishi, yasalishi va semantik xususiyatlarini tahlil qiladi. Bu manbalar lingvistik tahlil uchun maqolaning asosiy ilmiy bazasini tashkil etadi. Ularning yordamida maqolada etnonimlarning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari aniq ko'rsatildi, shuningdek, turkiy tillarda affiksalar va shakllanish qoidalarining tarixiy ildizlari yoritildi.

Tarixiy kontekst va genealogik tizimni yorituvchi manbalar Bartold (1963) va Ergashev (2025) bo'lib, ular asarda uchraydigan etnonimlarning tarixiy ildizlarini tushuntiradi va Abdulg'oziy Bahodirxonning tarixiy nasrdagi o'rni hamda o'zbek tarixiy adabiyotidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Ushbu manbalar maqolaga tarixiy asos va ilmiy kontekst beradi, etnonimlarni faqat lingvistik birlik sifatida emas, balki tarixiy va etnografik jihatdan ham tahlil qilish imkonini yaratadi.

Asarning o'rganilish tarixi va madaniy-madaniyatshunoslik jihatlari Mavlonova (2024), Mashrapova (2025), Saotboyev (2024), Shavkat qizi (2024) va Turg'unboyeva (2025) manbalari orqali yoritilgan. Ular Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlarning genealogik tizim, qabila va urug' nomlari tarixidagi o'rni hamda turkiy xalqlarning madaniy merosidagi ahamiyatini tahlil qiladi. Shu manbalar yordamida maqolada etnonimlar tarixiy va madaniy kontekst bilan bog'lanib, genealogik tizimdagi o'rni yanada aniq ko'rsatildi.

Manbalar turli format va nashr shakllarida bo'lib, maqolaning ilmiy kuchini oshiradi. Masalan, jurnal maqolalari (Ergashev, 2025; Mavlonova, 2024; Boymurodova, 2025) zamonaviy ilmiy tahlil metodlarini taqdim etadi, konferensiya materiallari (Abduvaliyeva, 2025) esa yangi tadqiqot natijalarini ochib beradi. Kitob va monografiyalar (Bartold, 1963) esa tarixiy manba sifatida asarning tarixiy asosini mustahkamlaydi. Bu esa maqolaga lingvistik, tarixiy va madaniy-etnografik qamrovni birlashtiruvchi kompleks ilmiy yondashuvni beradi.

Umuman olganda, tanlangan 10 ta adabiyot maqolaning ilmiy bazasini mustahkamlaydi va Shajarayi turk asaridagi etnonimlarni lingvistik, tarixiy va semantik jihatdan chuqur o'rganish imkonini yaratadi. Ular turkiy xalqlarning tarixiy va etnik kontekstini yoritishda, qabila va urug' nomlarining morfologik va semantik xususiyatlarini tahlil qilishda muhim manba vazifasini bajaradi. Shu bilan birga, maqolada keltirilgan diagrammalar va tahlillar ushbu adabiyotlar bilan uyg'un holda ilmiy asosni yanada mustahkamlaydi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlarni o'rganish jarayonida bir qator ilmiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi etnonimlarning lingvistik xususiyatlarini aniqlash bo'lganligi sababli, tilshunoslik va tarixshunoslik fanlariga xos metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Xususan, tavsifiy, qiyosiy-tarixiy, semantik hamda etnolingvistik tahlil metodlari tadqiqotning asosiy ilmiy usullarini tashkil etdi.

Tavsifiy metod metod yordamida Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlar aniqlanib, ularning qo'llanish shakllari va lingvistik xususiyatlari tavsiflab berildi. Tavsifiy tahlil etnonimlarning fonetik shakli, morfologik tuzilishi hamda matndagi qo'llanish kontekstini aniqlash imkonini berdi. Natijada asarda uchraydigan qabila va elat nomlarining til tizimidagi o'rnini haqida dastlabki ilmiy xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tarixiy metod ham muhim o'rin tutdi. Bu metod orqali Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlar boshqa tarixiy manbalar va turkiy xalqlar tarixiga oid yozma yodgorliklar bilan taqqoslab o'rganildi. Qiyosiy tahlil natijasida ayrim etnonimlarning tarixiy shakllari, fonetik o'zgarishlari hamda turli manbalarda qanday ko'rinishda qo'llanganligi aniqlashtirildi. Bu esa etnonimlarning tarixiy rivojlanish jarayonini aniqlashga yordam berdi.

Shuningdek, tadqiqotda semantik tahlil metodi ham qo'llanildi. Ushbu metod yordamida etnonimlarning ma'no jihatidan qanday semantik xususiyatlarga ega ekanligi o'rganildi. Ma'lumki, etnonimlar ko'pincha xalqning yashash hududi, kasb-hunari, ijtimoiy tuzilishi yoki tarixiy kelib chiqishi bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli semantik tahlil etnonimlarning ichki ma'nosini, ularning tarixiy va madaniy kontekst bilan bog'liqligini aniqlash imkonini berdi.

Bundan tashqari, etnolingvistik yondashuv ham tadqiqotning muhim metodologik asoslaridan biri bo'ldi. Etnolingvistika til va xalq madaniyati o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganadigan fan bo'lib, etnonimlarning kelib chiqishi va qo'llanishini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv yordamida Shajarayi turk asaridagi etnonimlar turkiy xalqlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy hayoti bilan bog'liq holda tahlil qilindi.

Tadqiqot jarayonida matnlarni tahlil qilish, tarixiy manbalarni o'rganish va lingvistik ma'lumotlarni umumlalashtirish kabi ilmiy usullar ham qo'llanildi. Natijada etnonimlarning lingvistik xususiyatlari, ularning tarixiy shakllanish jarayoni hamda turkiy xalqlar til tarixidagi o'rnini haqida ilmiy asoslangan xulosalar chiqarildi. Shu tariqa tadqiqot metodlari Shajarayi turk asaridagi etnonimlarni kompleks tarzda o'rganish va ularning lisoniy xususiyatlarini aniqlashga xizmat qildi [5-7].

Jadval-1.

Shajarayi turk asarida uchraydigan ayrim etnonimlarning lisoniy xususiyatlari

№	Etnonim	Kelib chiqishi	Lisoniy (morfologik) tuzilishi	Semantik ma'nosi	Izoh
1	Turk	Qadimgi turkiy	Oddiy ildizli etnonim	Turkiy xalqlarning umumiy nomi	Turkiy xalqlarning eng qadimgi umumiy etnonimlaridan biri
2	O'g'uz	Qadimgi turkiy	Ildiz + ko'plik ma'nosi beruvchi element	Qabila yoki qabila ittifoqi	O'g'uzlar ko'plab turkiy xalqlarning ajdodlari sifatida tilga olinadi
3	Qipchoq	Qadimgi turkiy	Ildiz shaklli etnonim	Qipchoq qabilasi nomi	Markaziy Osiyo va Dashti Qipchoq hududlarida yashagan
4	Qangli	Qadimgi turkiy	Ildiz + -li affiksi	Ma'lum qabila yoki urug' nomi	-li qo'shimchasi mansublik ma'nosini bildiradi
5	Nayman	Mo'g'ul-turkiy	Ildiz shaklli etnonim	Qabila nomi	"Nayman" so'zi mo'g'ul tilida "sakkiz" degan ma'noni bildiradi

Jadvalda Shajarayi turk asarida uchraydigan ayrim etnonimlarning kelib chiqishi, morfologik tuzilishi hamda semantik xususiyatlari ko'rsatib berilgan. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, asarda uchraydigan etnonimlarning aksariyati qadimgi turkiy ildizlarga ega bo'lib, ular turkiy xalqlarning tarixiy shakllanish jarayoni bilan bevosita bog'liqdir.

Birinchi navbatda, "Turk" etnonimi eng umumiy va qadimgi nomlardan biri hisoblanadi. Ushbu etnonim turkiy xalqlarning umumiy nomi sifatida qo'llanib, tarixiy manbalarda keng tarqalgan. Lingvistik jihatdan u oddiy ildiz shaklida bo'lib, qo'shimcha affiksiz qo'llanadi.

"O'g'uz" etnonimi esa turkiy qabilalar ittifoqini bildiruvchi nom sifatida muhim ahamiyatga ega. Tarixiy manbalarda o'g'uzlar ko'plab turkiy xalqlarning ajdodlari sifatida tilga olinadi. Ushbu etnonimning semantik mazmuni qabila yoki qabila ittifoqini anglatadi.

"Qipchoq" etnonimi ham turkiy xalqlar tarixida muhim o'rin egallaydi. Qipchoqlar Dashti Qipchoq hududida yashagan ko'chmanchi qabilalar bo'lib, ular Markaziy Osiyo va Sharqiy Yevropa tarixida muhim rol o'ynagan. Etnonim lingvistik jihatdan oddiy ildiz shaklida qo'llanadi.

"Qangli" etnonimi morfologik jihatdan qiziqarli hisoblanadi. Bu nomda -li affiksi mavjud bo'lib, u turkiy tillarda mansublik yoki tegishlilik ma'nosini bildiradi. Shu sababli bu etnonim tilshunoslik nuqtai nazaridan morfologik tuzilishi bilan ajralib turadi.

"Nayman" etnonimi esa turkiy va mo'g'ul xalqlari tarixiga bog'liq bo'lib, ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra mo'g'ul tilida "sakkiz" degan ma'noni anglatadi. Bu esa qabila ittifoqining sakkiz urug'dan tashkil topganligini bildirishi mumkin.

Umuman olganda, jadvalda keltirilgan etnonimlar Shajarayi turk asarining etnolingvistik boyligini namoyon etadi. Ularning lingvistik tahlili turkiy xalqlarning kelib chiqishi, qabilaviy tuzilishi hamda til tarixini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Natijalar va muhokama. Mazkur tadqiqot jarayonida Abdulg'oziy Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarida uchraydigan etnonimlar lingvistik jihatdan o'rganildi hamda ularning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, asarda keltirilgan etnonimlar turkiy xalqlarning tarixiy shakllanishi, qabilaviy tuzilishi hamda ularning o'zaro genealogik aloqalarini yoritishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, etnonimlar orqali qadimgi turkiy tilning ayrim leksik qatlamlari va morfologik xususiyatlari ham namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlarning katta qismi qadimgi turkiy tilga mansub bo'lib, ular asosan qabila yoki elat nomlarini ifodalash uchun qo'llanilgan. Masalan, "turk" etnonimi asarda umumiy etnik birlikni ifodalovchi nom sifatida ishlatiladi. Bu etnonim turkiy xalqlarning umumiy nomi sifatida qo'llanib, tarixiy manbalarda keng tarqalgan. Lingvistik jihatdan u oddiy ildizli leksik birlik bo'lib, qo'shimchasiz shaklda qo'llanadi. Bu esa etnonimning qadimiyligini va umumiy etnik birlikni ifodalashdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

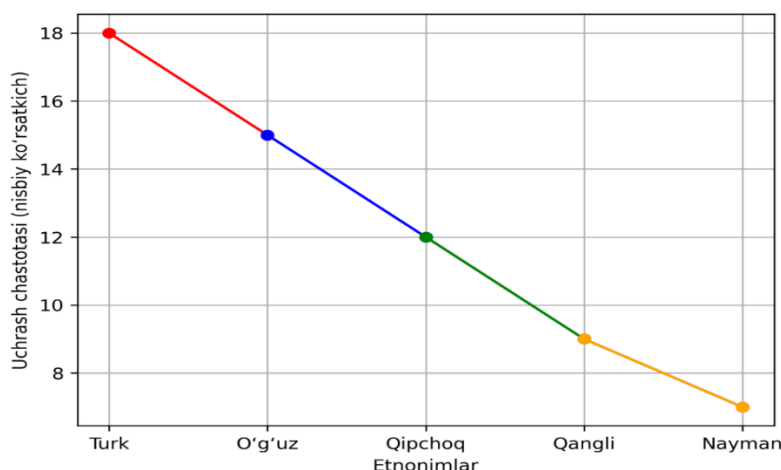
Asarda tez-tez uchraydigan etnonimlardan yana biri "o'g'uz" hisoblanadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, o'g'uzlar turkiy qabilalar ittifoqi bo'lib, ular ko'plab turkiy xalqlarning ajdodlari sifatida qaraladi. Lingvistik jihatdan bu etnonimning tarkibida qadimgi turkiy tilga xos fonetik xususiyatlar saqlanib qolgan. Misol uchun, Shajarayi turk asarida o'g'uz qabilalari haqida so'z yuritilganda ularning turli urug' va bo'linmalarga ajralgani haqida ma'lumot beriladi. Bu holat etnonimlarning genealogik tizimni ifodalashdagi muhim rolini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, asarda uchraydigan ayrim etnonimlar morfologik jihatdan affiksalar yordamida shakllangan. Bunga "qangli" etnonimini misol qilish mumkin. Ushbu etnonim tarkibidagi -li qo'shimchasi turkiy tillarda mansublik yoki tegishlilik ma'nosini bildiradi. Demak, "qangli" etnonimi ma'lum qabila yoki urug'ga mansublikni ifodalovchi nom sifatida shakllangan. Bu esa etnonimlarning morfologik tuzilishini o'rganish orqali turkiy tillarda affiksatsiya jarayonining tarixiy ildizlarini aniqlash mumkinligini ko'rsatadi [8,9].

Bundan tashqari, tadqiqot davomida ayrim etnonimlarning boshqa tillar bilan aloqadorligi ham kuzatildi. Masalan, "nayman" etnonimi turkiy va mo'g'ul xalqlari tarixida uchraydigan qabila nomi bo'lib, ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra u mo'g'ul tilidagi "sakkiz" ma'nosini bildiruvchi so'z bilan bog'liq. Bu esa qabila ittifoqining sakkiz urug'dan tashkil topganligini anglatishi mumkin. Ushbu misol etnonimlarning faqat lingvistik birlik emas, balki tarixiy va etnografik ma'lumotlarni ham o'zida mujassamlashtirganini ko'rsatadi.

Shuningdek, "qipchoq" etnonimi ham asarda keng uchraydi. Qipchoqlar Markaziy Osiyo va Dashti Qipchoq hududlarida yashagan yirik qabilalardan biri bo'lib, ular turkiy xalqlar tarixida muhim rol o'ynagan. Lingvistik jihatdan bu etnonim oddiy ildizli birlik bo'lsa-da, uning tarixiy qo'llanishi turli hududlarda turlicha fonetik shakllarda uchrashini ko'rsatadi. Bu esa etnonimlarning tarixiy rivojlanish jarayonida fonetik o'zgarishlarga uchrashi mumkinligini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari Shajarayi turk asaridagi etnonimlar turkiy xalqlarning etnik tarkibi, tarixiy taraqqiyoti hamda til rivojlanishini o'rganishda muhim ilmiy manba ekanligini ko'rsatdi. Etnonimlarning lingvistik tahlili orqali qadimgi turkiy tilning leksik boyligi, morfologik xususiyatlari va semantik tizimi haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarish mumkin. Shu sababli Shajarayi turk asaridagi etnonimlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi [10].

1-rasm. Abdulg'oziy Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarida uchraydigan etnonimlarning uchrash chastotasining chiziqli tasviri.

Yuqorida keltirilgan chiziqli diagramma Abdulg'oziy Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarida uchraydigan ayrim etnonimlarning uchrash chastotasini grafik tarzda ifodalaydi. Diagrammada Türk, O'g'uz, Qipchoq, Qangli va Nayman etnonimlari tanlab olingan bo'lib, ular asarda turkiy xalqlarning kelib chiqishi, qabilaviy tuzilishi va genealogik aloqalarini yoritishda muhim o'rin tutadi.

Diagramma natijalariga ko'ra, "Türk" etnonimi eng yuqori ko'rsatkichga ega. Bu holat mazkur etnonimning asarda umumiy etnik birlikni ifodalovchi markaziy tushuncha sifatida qo'llanganligini ko'rsatadi. "Türk" nomi turkiy xalqlarning

umumiy nomi bo'lib, genealogik tasnif va tarixiy bayonlarda asosiy tayanch tushuncha sifatida ishlatilgan. Shu sababli uning uchrash chastotasi boshqa etnonimlarga nisbatan yuqori bo'lishi tabiiy hisoblanadi.

Diagrammada "O'g'uz" etnonimi ikkinchi o'rinda joylashgan. Bu holat o'g'uz qabilalari turkiy xalqlar tarixida muhim o'rin egallaganligini ko'rsatadi. Tarixiy manbalarga ko'ra, o'g'uzlar ko'plab turkiy xalqlarning ajdodlari sifatida qaraladi. Shajarayi turk asarida ham o'g'uz qabilalari, ularning kelib chiqishi hamda turli urug'larga bo'linishi haqida keng ma'lumotlar berilgan. Shu sababli ushbu etnonimning nisbatan yuqori uchrash ko'rsatkichiga ega bo'lishi ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Diagramma ma'lumotlariga ko'ra, "Qipchoq" etnonimi o'rtacha ko'rsatkichga ega. Qipchoqlar tarixiy manbalarda Dashti Qipchoq hududida yashagan yirik qabilalardan biri sifatida tilga olinadi. Ular Markaziy Osiyo, Qozog'iston va Sharqiy Yevropa hududlarida muhim tarixiy rol o'ynagan. Asarda qipchoq qabilalari haqida ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da, ular umumiy genealogik tizimda "turk" yoki "o'g'uz" kabi keng qamrovli etnik birliklardan keyinroq tilga olinadi.

Shuningdek, diagrammada "Qangli" va "Nayman" etnonimlari nisbatan pastroq ko'rsatkichga ega ekanligi ko'rinadi. Bu etnonimlar turkiy xalqlarning ayrim qabila yoki urug' nomlarini ifodalaydi. Ular asarda ma'lum tarixiy voqealar yoki qabilaviy aloqalar kontekstida tilga olinadi. Shu sababli ularning uchrash chastotasi umumiy etnik birliklarni ifodalovchi etnonimlarga nisbatan kamroq bo'lishi tabiiydir.

Umuman olganda, chiziqli diagramma natijalari shuni ko'rsatadiki, Shajarayi turk asarida umumiy etnik birlikni ifodalovchi etnonimlar (masalan, turk va o'g'uz) ko'proq uchraydi, qabila yoki urug' nomlarini bildiruvchi etnonimlar esa nisbatan kamroq qo'llanadi. Bu holat asarning asosiy maqsadi turkiy xalqlarning kelib chiqishi va genealogiyasini yoritish bilan bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Diagramma orqali olingan natijalar etnonimlarning asardagi qo'llanish darajasi hamda ularning tarixiy-lisoniy ahamiyatini yanada aniqroq tasavvur qilish imkonini beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda Abdulg'oziy Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarida uchraydigan etnonimlarning lisoniy xususiyatlari tahlil qilindi hamda ularning turkiy xalqlar tarixini yoritishdagi ilmiy ahamiyati o'rganildi. Tadqiqot jarayonida etnonimlarning fonetik, morfologik va semantik jihatlari ko'rib chiqilib, ular turkiy xalqlarning kelib chiqishi, qabilaviy tuzilishi hamda tarixiy taraqqiyoti haqida muhim ma'lumotlar beruvchi lingvistik birliklar ekanligi aniqlandi.

Tahlillar natijasida Shajarayi turk asarida uchraydigan etnonimlarning katta qismi qadimgi turkiy til qatlamiga mansub ekanligi kuzatildi. Xususan, turk, o'g'uz, qipchoq, qangli, nayman kabi etnonimlar turkiy xalqlarning tarixiy shakllanish jarayonini aks ettiruvchi muhim nomlar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu etnonimlar asarda nafaqat tarixiy voqealarni bayon etish vositasi sifatida, balki turli qabila va elatlarning genealogik aloqalarini ko'rsatish maqsadida ham qo'llanilgan. Bu esa etnonimlarning til tizimidagi ahamiyatini yanada oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari etnonimlarning morfologik tuzilishida turkiy tillarga xos affikslarning muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Masalan, ayrim etnonimlarda uchraydigan -li kabi qo'shimchalar mansublik yoki tegishlilik ma'nosini ifodalab, qabila nomlarining shakllanishida faol ishtirok etgan. Bu holat etnonimlarni lingvistik jihatdan o'rganish turkiy tillarning tarixiy morfologiyasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, etnonimlarning semantik tahlili shuni ko'rsatdiki, ular ko'pincha xalqning yashash hududi, qabilaviy tuzilishi yoki tarixiy kelib chiqishi bilan bog'liq ma'nolarni ifodalaydi. Shu sababli etnonimlar nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya va madaniyatshunoslik fanlari uchun ham muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ayniqsa, Shajarayi turk kabi tarixiy asarlarda uchraydigan etnonimlar turkiy xalqlarning etnik tarkibi va tarixiy rivojlanishini o'rganishda qimmatli ma'lumotlar beradi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari Shajarayi turk asaridagi etnonimlarni lingvistik jihatdan o'rganish turkiy xalqlarning til tarixi, etnik shakllanish jarayoni hamda madaniy aloqalarini tadqiq etishda muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. Kelgusida ushbu yo'nalishda olib boriladigan tadqiqotlar etnonimlarning yanada kengroq lingvistik va tarixiy tahlilini amalga oshirish hamda turkiy xalqlar til tarixini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Abduvaliyeva, K. "Shajarayi turk" asaridagi etnonimlarning grammatik tuzilishi va yasalishi / K. Abduvaliyeva // Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. — 2025. — J. 1, № 2. — B. 77–82.
- [2] Bartold, V. V. Turkiy xalqlar tarixidan ocherklar / V. V. Bartold. — Moskva–Leningrad : Fan, 1963.
- [3] Ergashev, K. The work of Abulgazi Bahadur Khan and the development of Uzbek historical prose / K. Ergashev // Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals. — 2025. — Vol. 5, № 3.
- [4] Mavlonova, D. The work "Shajarayi Turk" and the reflection of the history of the people of Movarounnahr in it / D. Mavlonova // Journal of Education, Ethics and Value. — 2024. — Vol. 3, № 6. — P. 242–244.
- [5] Mashrapova, M. Xiva xoni Abulg'oziy Bahodirxon va uning tarixiy asari Shajarayi turk / M. Mashrapova // USTOZLAR UCHUN pedagoglar jurnali. — 2025.
- [6] Saotboyev, R. M. "Shajarayi turk" ta'sirida yaratilgan tarixiy asarlar / R. M. Saotboyev // ZAMONAVIY TA'LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR. — 2024. — J. 2, № 3. — B. 10–14.
- [7] Saidjonova, G. D. Abulg'oziy Bahodirxonning Shajarayi turk asarida qabilalar nomlarining kelib chiqishi / G. D. Saidjonova // USTOZLAR UCHUN. — 2025. — J. 84, № 4. — B. 118–121.
- [8] Shavkat qizi, A. "Shajarayi turk" asarining o'rganilish tarixi / A. Shavkat qizi // Involta Scientific Journal. — 2024. — J. 3, № 6.
- [9] Turg'unboyeva, G. Abulg'oziy Bahodirxon asarlarining o'zbek tarixshunosligidagi o'rni / G. Turg'unboyeva // USTOZLAR UCHUN. — 2025.

[10] Boymurodova, E. I. "Shajarayi turk" asaridagi antroponimlar va etnonimlar semantikasi / E. I. Boymurodova // OBRAZOVANIE NAUKA I INNOVATIONNYE IDEI V MIRE. — 2025. — J. 82, № 4. — B. 11–16.

